

MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE.

TÖBBEK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTIK

BARÁTH FERENCZ és BÖHM KÁROLY.

II. ÉVFOLYAM.

4. FÜZET.

1883. JUNIUS.

Megismeritek az igazságot, és az igazság
szabadokká téssen titeket.

János VIII. 32.

TARTALOM:

1. Kriticismus és positivismus. — *Böhm Károly.*
2. A jellem eszméje. — Második közlemény. — *Dr. Nemes Imre.*
3. Byron »Kain«-ja és Hartmann E. bölseleti rendszere. — I-ső közlemény. — *Dr. Buday József.*
4. Értesítő: Dr. Fritz Schultze. Philos. der Naturwissenschaft. (Vége). — Hermann Lotze. Grundzüge der Naturphilosophie. — H. Lotze. Gesch. der deutschen Philos. seit Kant, &-tól. — P. Angelo Secchi. Die Grösse der Schöpfung.
5. A philosophiai folyóiratokból.
6. Újabb philosophiai művek.

BUDAPEST.

AIGNER LAJOS.

1883.

A »Magyar Philosophiai Szemle« megjelenik kéthavi füzetekben, tehát évenként összesen hat füzetben, mintegy 30—35 ivnyi tartalommal.

A »Magyar Philosophiai Szemle« ezen évfolyamát a Magyar Tudományos Akadémia támogatja ugyan, de a lap szellemi irányáért és tartalmáért csakis a szerkesztőség felelős.

Előfizetési ár: egész évre **5 forint**. Egyetemek, theologiai intézetek s egyéb felső iskolák hallgatói, ha ellenőrizve történik az előfizetés, személyök részére évenként **3 forinttal** fizethetnek elő.

A lap szellemi részét, s általában a szerkesztést illető tudósítások a szerkesztőséghez (*Deák-tér 4. sz., evang. főgymnasium*), az anyagi részt s kiadást illetőleg pedig **Aigner Lajos**hoz (*Városház-tér*) küldendők.

Felelős szerkesztő: **Böhm Károly**.

Társszerkesztő: **Baráth F.**

KRITICISMUS ÉS POSITIVISMUS.

A mi korunknak philosophiai téren két nagyszerű alkotása van, melyeknek szerzői egymást nem ismerték s melyek mégis csak egységükben nyújtanak egy rendszeres egészet: Kant kriticismusa és Comte Ágost positivismusa. Amaz az alap, emez az épület; amaz egyengette emennek az útjait; a kriticismus elhordta a régi philosophiai dogmatismus romjait, Comte építette a réginek helyére az új, a maradandó épületet. A logikai összefüggést, melyben a philosophiának ezen két legnagyobb conceptiója áll egymással, a német idealismus, melynek hatása alatt áll manap is a német philosophia, elhomályosította ugyan; hanem a ki a kriticismus álláspontjáról végig gondolja részletesebben, mint Kant tette, az egyes problemákat, az könnyű szerrel meggyőződhetik arról, hogy Kant tanának következetes végig gondolása Comte rendszeres álláspontjára vezet. Az elméleti philosophia számára mai nap épen azért első teendő, ezen egyes problemákat Kant szellemében végig gondolni s ily módon ismeretelméletileg igazolni a positivismus alapgondolatát, mely eddig még csak következményei által s positiv sikereivel képes volt a gondolkodásra befolyjni. Mert lehet a philosophiának mindenféle célt kitűzni; ha azonban tudományos rendszer akar lenni, akkor annak öntudatosan kezelt s minden ponton bebizonyítható ismereteket kell tartalmaznia, nem feltevéseket, a melyekre a mai philosophia, minden ágában s minden népnél, nagyon is hajlandó. Ezen célját pedig a philosophia csak Kant kritikai álláspontján Comte positiv módszerével fogja elérhetni.

Jelen cikkecske a positivismus tudományos alaptételét akarja dialektikailag kifejteni. Célja, a melyre törekszik, hármias. Egyrészt egy példán azt akarja mutatni, miként eszközölhető a problémáknál azok pozitív oldalának, azaz felismerhető részleteinek, kimutatása; másfelől jellemezni akarja a különbséget a régi methaphysikai s az újabb pozitív philosophia között, hogy ily módon egyuttal előkészítőtül s tájékoztatóul szolgáljon ama cikksorozatnak, melyben a »Szemle« következő füzetei a positivismus rendszerét fogják az olvasó elé vezetni. A positivismus ezen alapgondolata az, hogy az emberi ismeret sem a végső okokkal, sem a történet mikéntjével nem foglalkozhatik, hanem egyedüli ismeret csak az egymásmellettség és egymásutánosság törvényeinek kifürkészésében állhat. Comte maga ezt számtalanszor hangoztatja s egyebek közt így szól: »Nos explications positives se réduisent constamment, en effet, à lier entre eux les divers phénomènes, tantôt comme semblables, tantôt comme successifs, sans que nous puissions d'ailleurs rien constater réellement, à cet égard, au delà du fait invariable d'une telle similitude, ou d'une telle succession, dont la source et le mode doivent rester à jamais impénétrables«. (Cours de philos. posit. VI. köt. 611. l. 4° kiadás. 1877.) Ezen tétel kimutatását célozza fejtegetésem, melynek végül még azon feladata is van, hogy egy igen nehéz s eddig egyáltalában meg nem fejtett philosophiai problémának valóságos nehézségeit újra állítsa a gondolkodók elé, újbóli megfontolás s újbóli megfejtés céljából. A pozitív megfejtést jelen cikkem nem fogja adni, mert az, rendszeres összefüggésétől kiszakítva, külön egyáltalában nem eszközölhető.

A problema, mely a philosophiát egyenesen s elutasíthatatlanul a positivismus irányába utasítja, a változás (Veränderung) methaphysikai kérdését tartalmazza. A fejtegetés ki fogja mutatni, tekintetbe véve a problema egyes szálait s minden megoldási módot, hogy a változás metaphysikai megoldása teljesen lehetetlen s hogy annál fogva annak lényege tudományos ismeretnek tárgya soha nem lehet. Az átvezető mozzanat pedig, mely innen a positivismusra utal, a változás egyetemességében rejlik. Lelkünk ugyanis

minden létezőt cselekvőnek kénytelen felfogni; a cselekvés pedig mindenkor változást hoz elő, melynek előttünk egyedül ismeretes formája a mozgás. Minthogy már most az összes tünemények cselekvésnek eredményei, illetőleg változások s így szemléletileg mozgások, azért a tünemények logikai megértése a változás megértésétől függ; a mennyire ismerjük a változást, annyira ismerjük a tüneményeket, legyenek azok a természet élettelen mozgásai vagy pedig oly változások, melyeket élet s öntudat kísér. Minden hiány, mely a változás fogalmának megértéséhez tapad, nyomokat hagy hátra a concret változás vagy egyes tünemény megértésében. S ha annál fogva a problema fejtegetése azt eredményezné, hogy a változás maga ismeretlen, hogy annak csak tér- és időbeli összefüggése észlelhető s érthető, — akkor a positivismust ismeretelméletileg igazoltnak tekinthetni. Minthogy ugyanis a változástól összes ismeretünk függ logikailag, azért a positivismus nem csak egy kérdésre s egy téren, hanem az összes ismereti kérdésekre vonatkozólag egyedül igazolható philosophiai felfogásnak lesz elismerendő.

Nézzük már most a változás jelentését. A magyar szónak kettős értelme van; jelenti a cselekvést, mely változtat, s jelenti az eredményt is, melyet e cselekvés létesít. Amazt változásnak, emezt változatnak lehetne nevezni, rövidség okából. A metaph. problema nem az utóbbit, hanem magát a változtató cselekvést érinti. Ennek azonban jelentését világért sem kell compendiumokból meríteni, mert ezek már pártosan meghamisítják, hanem közvetlenül a szemlélethez kell fordulnunk, a hol az tisztán lehető. Az egyedüli közvetlenül észlelhető változás pedig öntudatunk változása; azért, más helyett, (mert bármely változási forma ugyanazt mutatja, de a legegyszerűbb az öntudat változása) ezt választjuk adott tényül. Mit jelent tehát az öntudat változása?

Két oldalt kell itt tekintetbe venni. Minthogy ugyanis az öntudat szemlélő és szemlélt egyben, azért a változás mindkét részről, alany és tárgy részéről, fog előállani. Tárgy szempontjából a változás abban áll, hogy egy kép, a mely tudatunkban nem volt, feltűnik előtte, vagy pedig egy kép, mely tudatunkban volt, kilép abból. Alany szempontjából pedig a változás abban áll, hogy az alany nyugalomból vagy azonosságából átmegy

cselekvésbe (azaz szemléli a képet). Röviden: a mi volt, az nincsen többé; s a mi nem volt, az van.

Mondhatjuk annál fogva, hogy öntudatunk változása két különböző állapot egymásutániságával jelzi természetét. Azonban ezen két állapot szoros összefüggésben áll egymással; ha a nap fényes korongja után a holdnak sápadt képe tűnik fel, akkor nem mondhatjuk, hogy a nap vagy a hold változott. Az ég vagy a szemlélő öntudata változhattak. Változásnak tehát két különböző állapot egymásutánisága csak akkor nevezhető, ha közös alapjuk van, vagy ha egy és ugyanazon tárgyon váltakoznak az állapotok. Az öntudat az, melyen e két állapot egymásután jelentkezik.

Ha azonban a tárgy az, mely változik, akkor a változás a tárgynak magának bizonyos cselekvése; mert minden változat egy cselekvésnek az eredménye. Ezen tárgy azonban a változás után is a régi, bár változott tárgy; a nélkül, hogy változatlan maradna, nem állíthatnók, hogy ez a változott tárgy. A változás annál fogva olyan cselekvése a tárgynak, melynek folytán mássá lesz ugyan, de mégis a réginék marad; állandóság nélkül nem változás, hanem teljesen új alakzat állana előttünk vagy teremtés ment volna végbe. A változás pedig azt jelenti, (a fenti concret esetben), hogy az öntudat ezen változása dacára is öntudatnak marad. E nélkül az állandó nélkül nincs értelme a változásnak. Meghatározhatni tehát a változást akképen: a z á l l a n d ó v á l t o z i k. Még pedig ez szükségképeni tétel; a létező csak cselekvő képében érthető, a cselekvés pedig változó, azért az állandót változónak kell felfogni. Viszont a változó nem volna változó, ha állandó nem volna. Mert csak az állandón mehetnek végbe különböző állapotok. Azért ezen ítélet: az állandó változik, synthetikus ítélet, még pedig apriori synthetikus ítélet, kényszerűsége s egyetemessége folytán. S a ki a változást megakarja magyarázni, annak kötelessége ezen apriori synthetikus ítéletnek lehetőségét megfejtani.

A z á l l a n d ó v á l t o z i k; ebben rejlik tehát a változás problémája. Ezen így összeállított fogalmakat azonban teljes komolysággal kell gondolni, nehogy, azok szigorúságából engedve, az egész összeállítás játékká fajuljon. Az állandóság alatt l o g i k a i és szemléleti állandóságot kell érteni; logikait, mennyiben

a gondolt tárgy jelentésének ugyanannak kell maradnia, — szemléletit, mennyiben ugyanazon helyen (térben és időben) állandónak kell lennie. Hasonlóképen a változás is ugyanazt mondja: változik a tárgy jelentése is folyton, változik annak helye is folyton (térben és időben). Ha annálfogva a problema azt állítja, hogy az állandó változik, akkor azt úgy kell érteni, hogy az, a minek bizonyos jelentése és helye van, folyton más jelentést nyer s folyton más helyen mozog. Ez a változásnak komoly gondolata; a mely változás ebből a szigorúságból enged, az már meghamisítja a tényt és lehetetlenné teszi a változás megfejtését. Pedig a gondolkodók nagyon hajlandók épen itt engedni a szigorúságból, mert a nehézségektől megrémülve, azoknak élet eltompítani, az egészet értelmileg gyengíteni akarják, hogy a valóságot lepő felfogást nyerhessenek. Ilyen compromissumoktól tehát óvakodni kell, ha a változást gondolni kívánjuk.

A problema nehézsége már most abban rejlik, hogy

1. a valóságot állandónak és változónak kell gondolni.

2. E gondolatok egyike sem felel meg a valóságnak, sem nem gondolható m a g á b a n.

3. E gondolatok együttvéve nem gondolhatók, mint a valóság realis vonásai.

Mutassuk ki e tételeknek ezen ismereti szükségképeniségét és mégis lehetetlenségét.

1. A valóságot állandónak és változónak kell gondolni.

Állandónak kell gondolni is, szemlélni is mindent. Mert ha A-t gondolva mást gondolnék, akkor nem A-t gondoltam volna, — azaz ellenmondást követtem volna el. Szemléletileg pedig, ha A tárgyat egy helyen szemléltem, akkor azt ezen helyen és időben kellett szemlélnem, nem másban. Minden mozgás és minden változás feltesz egyrészt egy állandó helyet, a honnan indul, másrészt egy állandó jelentést (erőt), a melyből elváltozott mássá. Ezen gondolat tehát szükségképeni.

Másfelől változásban is kell mindent gondolnom, a mi van. Mert van az, a mi reám hat, (a létnek ezen hatáson kívül nincs értelme); hat pedig az, a mi cselekszik; cselekszik pedig az, a mi változik. A dolognak cselekvését nem lehet másként gondolni, mint hogy egy oly állapotban leledzik most, a milyen-

ben előbb nem volt. Hogy tehát valamit valónak gondolhassak, ahhoz szükséges, hogy azt változónak gondoljam. Ugyanilyen eredményre jutunk a mozgásnál; hogy ugyanis a test észrevehetően változtassa a helyét, azaz mozogjon, ahhoz szükséges, hogy magában a dologban végbe ment legyen valami cselekvés, azaz változás, melynek szemléleti eredményét a mozgásban találjuk.

Ebből láthatni, hogy az állandóság és változás egyformán szükséges két jelzője a valóságnak, melyet in abstracto lehet ugyan csak az egyik vagy csak a másik jelző alatt gondolni, de a mely mint konkrét valóság mind a kettőt kénytelen magába foglalni. A valóság tehát a változó állandó vagyis az állandó változó; a mi egyre megy.

2. Ámde sem az állandóság, sem a változás egymagában nem gondolható s egyenként nem felel meg a valóságnak egyikük sem.

Az állandóság ugyanis, ha valóságot akar kifejezni, okvetlenül hatni kénytelen valamire, legalább öntudatunkra, hogy az lételéről tudomást nyerjen. Épen azért az állandót cselekvőnek s így változónak kell vennünk vagyis egymagában nem felel meg a valóságnak, sem pedig nem gondolható.

Magában a változás pedig szintén ellenmondás. Mert ha csak változik, akkor tulajdonképen egy oly létezővel van dolgunk, a mely magában soha nincsen, hanem mindig csak volt; azaz ez esetben soha semmi sincsen csak a változás (mint Herakleitos tanította). Ámde a változás maga csak egy alapul szolgáló létén vehető észre, s azért magában a változást nem gondolhatni. A gondolat pedig ezen belső ellenmondáson kívül még a valóságnak sem felel meg. Mert ha a külsőben változnék is minden folytonosan, belsőnkben vannak, ideig legalább, állandó képek, melyeknek megértésére csak állandóságuk folytán vagyunk képesítve. Ha pedig a változás megvan, akkor azt, komolyan gondolva, csakis folytonosnak gondolhatjuk (l. fent). Mert ha nem volna folytonos, hanem csak az állandóságnak felváltása, azaz, ha valaki úgy akarna segíteni magán, hogy a valóság t időben állandó, t₁ időben pedig változó, akkor a lét fogalmát tökéletesen megrontaná. Mert vagy azt kellene képzelni, hogy a változás kívülről jön ama létezőbe,

a mi nem gondolható; vagy pedig, hogy kétféle létező van: egyik állandó, másik változó, a mi a létnek fogalmával ellenmondó; vagy pedig folytonosnak kell gondolni, a mi pedig lehetlenség.

A változásban ezen értelmi nehézségen kívül még van egy másik, nagyon figyelemre méltó, szemléleti oldal. Minthogy t. i. gondolni csak azt lehet, a mit (valahogyan) szemlélünk, szemlélni pedig térben és időben kell, — azért a változást gondolni csak tér és idő formájában lehet. Vagyis a változásnak egyedül ismeretes, szemlélhető alakja mozgás. Ez esetben azonban a változás logikai nehézsége szemléleti nehézségekkel párosul.

a) Időbelileg tekintve a változást, azt akkép kell fel-fogni, hogy a változás az idő minimális részében is meg van; mert ha a differenzialis részben nem lenne, annak integráljában sem lehetne. Ámde ezen minimalis részt kétféleképpen lehet kép-zelni (ám bár matematikailag a gondolat nem mutat ilyen ambi-guitast). Képzélhetem amaz idő-minimumot befejezettnek és oszt-hatlannak, egyszerűnek; vagy képzélhetem úgy, hogy annál fel-sőbbfokú differenzialék is lehetnek. Az első gondolatot lepi öntuda-tunk azon adata, hogy bizonyos észlelhető időminimumot kell elfogadnunk; a másiknak megfelel a matematikai lehetőség, melynek alapján az időminimumot differenzialékból integrált véges értéknek tekinthetem. Mindkét esetben azonban a változás lehetetlen.

á) Feltéve ugyanis, hogy azon idő-minimum befejezett — akkor abban többé részeket gondolnom nem szabad, azaz egyszerű időpontot kell benne látnom s ebben képzem a vál-tozó dolgot (melyet szemléleti könnyebbség kedvéért szintén differenzialnak lehet gondolni, pl. atomusnak). Az atomus annál-fogva egyszerre változik el, azaz ugyanaz és mégis más; ez logikuma. De ezen elváltozás az egyszerű pontban szemléltetik; épen azért, minthogy már most az egyszerűben nincs rész, abban van is, nincs is, a mi változik. Mert ha előbb volt a s aztán váltóz nék, akkor az időpont ketté oszolnék, a mi egyszerűsége miatt nem eszközölhető.

β) Feltéve azonban, hogy ama differenziálban felsőbb fokú differenzialok rejlenek, akkor a változás vagy soha el sem kez-

dődnék, vagy a lét ellenmondóvá válnék. Ha ugyanis t -időben dt bizonyos száma rejlenék, akkor az A atomus mindezen dt -ben volna is, nem is (a mi α) alatt ellenmondónak lett kimutatva), s épen azért a t -időben észlelhető volna ugyan a változás, mint eredmény, de maga a változás, mint folyamat a dt -időben csak hozzá volna gondolva, de nem szemlélve. Pedig ennek a gondola sa ép oly lehetetlen, mint szemlélete; mert a gondolt változást minden differenzialban egyszerre kellene gondolni is nem is — a mi ellenmondás.

Ha azonban valaki mégis azt mondaná, hogy a dt -ben volt egyik formában, a d^2t -ben más formában az A , — akkor azt vallaná, hogy az A változása nem esett sem dt -be, sem d^2t -be, hanem a kettő közti dt_n -be, — a mi pedig képtelenség több oknál fogva. Mert a dt és d^2t között egy harmadik dt nem folyhatik le, s ha benne volna mégis, akkor a d^2t -ben volna épen az α) alatt jelzett ellenmondás.

Foglaljuk össze. Ha a változást időminimumban akarom szemlélni, akkor a változás vagy benne van abban egyszerre, nincs is; vagy pedig differenzialis részleteiben (miket nem szemléltünk) megy végbe, azaz szemlélhetetlen; mely utóbbi esetben az értelmi nehézség még mindig fennáll, hogy ha nem is szemlélem, de a differenzialban gondolnom kell a folytonos változást, azaz gondolom annak a jelentésnek is, másnak is.

β) Minden időbeli változás azonban térben szemlélendő, mint minden objectív szemlélet egyetemes formájában; annál is inkább, mert a változásnak egyetlen ismeretes formája a mozgás, azaz térváltozás. A tért azonban ép úgy lehet pontokra oszlónak tekinteni, mint az időt s e differenzialok ép úgy lehetnek kétfélék: a tapasztalati minimum és matematikai értelemben. Egyik esetben sem mehet végbe a változás, illetőleg a mozgás.

α) Mert ha a ds véges differenziál, akkor a mozgásnak az az értelme, hogy ezen ds -ben van is, nincs is. A mennyiben ugyanis egyszerű a ds , annyiban az A mozgása a ds -en át azt jelenti, hogy A , mikor ds -be lép, már is kívül van azon s átment ds_1, ds_2, ds_3 st. térpontokba (mert mozgás = térváltoztatás). Az A annál fogva mindezekben a pontokban van is nincs is; mert

ha ds-ben volna, akkor nem mozogna; ha nem volna, akkor nem a ds-en át ment mozgása iránya. Már pedig ds-ben egyszerre lenni és nem lenni, — ellenmondás.

β) Viszont ha ds-ben d^2s , d^3s kisebb differenzialok jelenének, akkor a mozgás el sem kezdődhetnék vagy ellenmondóvá lenne. Ha ugyanis ds-ben akarna kezdődni, akkor a ds-től végtelenbe kellene a differenzialék fokozatán kezdődnie; a mi soha mozgásra nem vezetne, mert ugyanazon ds folyton megoszolnék s új pontot állítana az A elé átmenetül.* Akkor ugyan t-idő mulva más helyen lenne az A, mint t kezdetén; de akkor a mozgást nem szemléltük, hanem hozzá gondoltuk, a mi egyrészt a mozgás ellenmondása, másrészt ugyanazon értelmi ellenmondás, melyet az időnél s a változásnál általában felmutattunk.

Nem marad tehát egyéb hátra, mint a következő. Az A atomus a ds mindegyikében van is nincs is, vagy a ds és d^2s közé új ds -t kell bele toldani. Ez utóbbi azonban nem sokat segít, a mennyiben az első nehézség (van és nincs) nála újra csak ismétlődnek. Itt is tehát az utolsó kibuvó az, hogy az A mozgását ds és ds, között végbemenőnek kell gondolni; a mi azonban lehetetlen, mert két ds között még mindig van egy harmadik.

Idő és tér tekintetében annál fogva a folytonos változás végre-mehetetlen útvesztőbe vezet. Az egyetlen menekülés abban van, hogy bevalljuk: a változás nem észlelhető, csak az eredménye, a változat; a változás két állapot közé toldott értelmi pótlék, a két állapot különbözőségét megokoló gondolat, de nem szemléleti tény. Minthogy pedig nem szemlélhető, azért ismereti tárgy sem lehet soha. Azaz: a tapasztalat, melynek tartalmát a szemlélet nyújtja, két különböző állapotot (a és a^1) mutat A tárgyon. Ezeknek összefüggését törvényesen megállapíthatjuk, de az átmenet a-ról a^1 -re nem észlelhető, az csak októrvény szerint toldott pótlék, melyet ismereti ténynek elismerünk, de a melynek természetét sem gondolni, sem szemlélni nem lehet.

* Ez volt eleai Zenon²-ik »Achilleusnek« nevezett ellenvetése a mozgás ellen; a miről olvashatni Dühring. Krit. Gesch. der Phil. 40–50 ll. 3d. kiad. 1878 s a megarai iskoláról Zeller Gesch. der griech. Philos. II. 189. sk. Diodorus a mozgás ellen.

3. Az állandóság és változás egyenlően szükségesnek bizonyodott be a valóság felfogásánál; láttuk azonban, hogy ezek egyikét sem gondolhatjuk magában. Hátra van most már a 3-ik tétel: ezeknek egysége, a mely a valóság által követeltetik, realisnak nem gondolható s nem szemlélhető. Ha ugyanis az állandóság és a változás egyformán realis jelzői volnának a létezőnek, akkor a létező a legnagyobb ellenmondást mutatná. Akkor ugyanis azt kellene gondolnunk, hogy a valóság jelentése határozott és mégis más is, pl. a veres — veres is, más is; a mi lehetetlenség, legalább a mi felfogásunkra nézve. Mert ha a vereset fogom fel, akkor ezt nem tehetem úgy, hogy pl. zöldet functiózó idegszállal tegyem. Másfelől a dolog folyton volna is egy helyen, nem is; a változás egy idő-differenciálban menne végbe, a mi mind ellenmondás. Azt tehát sem gondolni, sem szemlélni nem lehet, hogy ugyan az a tőlünk független valóság állandó is legyen, változó is.

Már pedig ilyennek kell azt gondolni is, szemlélni is. A változás nehézségei tehát röviden abban foglalhatók össze, hogy

1. Minden dolgot állandónak és változónak kell felfogni.

2. Pedig sem az állandóság sem a változás magukban nem gondolhatók, mert ellenmondásokat rejtenek magukban értelmileg és szemléletileg.

3. S még sem gondolható egyben sem mind a kettő, mert a valóságot ilyen ellenmondás szétrobbantáná.

Ezen nehézségek megfajtására vezető utat e helyen nem szándékozom kijelölni, mert a rendszeres előzményeket itt nem közölhetem, a mennyire azok szükségesek volnának. De az ugró pontot, melyből mind ezen nehézségek származnak, megjelölhetjük, mert az nincs másban, mint abban, hogy a változás végbenemérést szemlélni akarjuk, azaz az öntudatos ismerés formáit az örökké nemtudatosra alkalmazzuk. Pedig a változás nem szemlélhető; szemlélhető csak az eredménye. A dolognak a és a₁ egymásután következő állapotai, melyeket az A-nak ismeretlen x tulajdonságából (cselekvésből) megokolunk. Ezen egymásutániség idejét, sorrendjét, az állapotok logikai jelentését lehet meghatározni s szükségképeni ítéletekben (= törvényekben) kifejezni; s ezt teszi a positivismus. Ellenben magát az x-et nem lehet megfajteni, mert ez nem szemléleti do-

log; pedig ezt akarja a metaphysika. Nyilván való, hol van a biztos tudásnak lehetősége, s hol kezdődik a mystikus képzelem az ő constructióival. A változásnál az x utáni kérdésnél kezdődik.

Érdekes és célunkra nagyon fontos azon sikertelen kísérletek rövid áttekintése, melyeket ezen nehézségek megfejtésére régóta tett a metaphysika. A megfejtendő problema azon tétel volt, hogy: az állandó változik. A metaphysika, ezen ellenmondást valóságban megtűrni nem bírván, realistikus irányánál fogva a megfejtést egész következetesen három irányban próbálta eszközölni, úgy, hogy vagy az egyik tagnak valóságát tagadta vagy pedig két való elvre osztotta meg az ellenmondást.

1. Az első kísérlet volt Herakleitosé, kihez csatlakozik minden későbbi emanitionális s evolutionális elmélet (Hegelt és a darwinistákat is beleszámítva). A változás ennek értelmében a dolgok belső természete s mint ilyen folytonos és absolut. »A valót egy folyam folyásához hasonlítva azt mondja (Herakleitos), hogy kétszer ugyanazon folyóba nem szállhatsz« (Platon. Kratylus 402. p.). Az állandóságot csak érzékeink durvasága kápráztatja elénk. A megfejtés azonban sikertelen. Eltekintve az absolut változásnak logikai és szemléleti nehézségeitől (l. fent), az állandóság mégis van, ha csak mint látszat is, de meg van. S e látszatnak megfejtése lelt volna a teendő. Mert a megfejtendő tétel csak akkor van igazán megfejtve, ha mindkét alkatrészét kimutatjuk jogosultságában; itt pedig az egyik (állandóság) tagadva lett. A későbbi tanok a kérdés logikumával nem törődnek; Hegelnél pl. az absolut szellem változó fokozatainak előállása egészen háttérbe szorul s az ellenmondás, épen az alakzatok nagysága miatt, elhomályosodik. Az újabbkori evolutionalismus pedig, mely az infinitesimalis elv alkalmazása alapján akar a logikumon segíteni, magába zárja azon nehézségeket, melyeket fent az idő- és térdifferenciálnál feltüntetünk.

2. Ezzel ellentétben, mint történelmi reakciók sora lép fel az eleai monismus, a megarai dialektika és az atomismus (régii és újabb egyaránt). A lét egysége, melyet Parmenides tanított, nem lényeges gondolat; egyformasága azonban, melynélfogva

homogen mindenütt, hasznavehető s a lét fogalmának megfelelő conceptio. A létező pedig szerinte állandó; a változás a látszat, melyet újra érzékeinknek rónak fel. Az eleai és megarai iskola bámulatos élességgel fejtette ki épen a differenciálban rejlő ellenmondásokat, melyeket a változás dialektikájában felmutattunk. De ama látszat mégis valóság: ha más nem is változnék, a lét-ről való képünk változik, és ezt az eleai iskola kimagyarázni nem tudta. Azon helyes érzete azonban neki is volt, ugymint Herakleitosnak, hogy a valóságban állandóság és változás egyformán reális vonásként nem létezhetik, bár ő is egyoldalulag fejtette meg a problémát az egyik tagnak tagadásával.

Az eleai $\epsilon\nu$ -nek szétvetése egyes atomusokra a gondolaton lényegesen nem változtat. Az atomismusnak minden alakja csak bicegő compromissumot mutat, de nem megoldás a problémának. Az ellenkező két elv benne van a valóságban az atomismus szerint is. Az atomus ugyan minőségében nem változik; de változik helye vagyis az atomusok configurációja. Ha már most a mozgást nem akarjuk mint lebegő semmit az atomusok mellé állítani, vagy, erő alakjában gondolva azt, kétféle valóságot (állandót és változót) tanítani, akkor ama mozgást az atomus szívében kell keresni. Akkor azonban ott vagyunk újra a differenciál nehézségeiben, a melyektől szabadulni akartunk. Különben is az atomismus (bár Herbart úgy hiszi) még sem tudja azon egyenletet megmagyarázni, hogy az, a mi változott, mégis a régi. Mert ha A dologból kilép a, b, c...n atomus s helyébe lép a' b' c' . . n' atomus, akkor, feltéve, hogy a (d e f) csoport állandóan maradt is, a dolog még sem a régi többé. Mert

A — változás előtt = (a b c d e f n)

A — változás után = (a' b' c' d e f n')

azaz a dolog más. Ha pedig a' b' c' . . n' atomusok (vagy realék) nem tartoznak a dolog lényegéhez, akkor nyilván nem a dolog változott. Pedig azt állítottuk s ezt akartuk megfejtetni.

3. A harmadik megfejtési módot a két elv koordinációjában keresték. A fogalmazás többféle, a dualismus mindenikben maradt. Platon az $\epsilon\dot{\iota}\delta\omicron\varsigma$ és $\acute{\upsilon}\lambda\eta$ elveit állítja ellentétbe, de az $\epsilon\dot{\iota}\delta\omicron\varsigma$ -ban életet, mozgást tételezván fel (Zeller Gesch. der gr. Phil. II. 447.), az egyik elvet megzavarja. A későbbi tanok a substantiát vették a változatlanak, az accidenst a változóznak. A

nehézségek nyíltan állanak előttünk. Először elrontottuk a léleknek fogalmát, mert kétféle lényegesen különböző létet állítottunk; 2-szor a változás minden nehézsége megmaradt; 3-szor a valóságot és a tényt meghamisítottuk, mert a valóság nem vagy állandó vagy változó, hanem a valóság = változó állandóság. Ha a két létező így külön volna a valóságban, akkor egy harmadikra volna szükségünk, mely azokat összefogja, s ezen 3-dik megint állandó és változó is kénytelen volna lenni.

Röviden s csakis a főpontokban vázoltam a lét legfőbb kérdésének nehézségeit; de reményelem, hogy a problémának minden szálát sikerült a szíves olvasó szeme elé állítanom, a megnyílt egy ilyen kis képecskében épen lehetséges. Nem akartam a nehézségek pozitív megoldását adni, ámbár igen egyszerű a rejtély megfejtése annak számára, a ki a kellő állásponttól kellő módszerrel fog hozzá. Elhalasztván e módszer fejtegetését más alkalomra, vissza akarom most vezetni az olvasót kiindulási pontunkra. A pozitivizmus teljesen különbözik minden más filozófiától abban, hogy ismeretelméleti alapja a régi metafizika tagadásában rejlik. Ezt akartam egy példán felmutatni, a mely példa fundamentális tételt tartalmazott. A metafizika absolute tehetetlen a változás problémájával szemben. Nincs semmi módszerre, hogy azt megfejtse s szellemi szervezetünk olyan, hogy e megfejtést nem is remélheti a legtávolabb jövőtől sem. Az egyedüli ismereti tény a változások tartalma (logikai jelentése, anyagi összetétele) és e változásoknak tér- és időbeli sora. Minthogy pedig minden tünemény (azaz mind az, a mit mi észlelünk) változások képében áll előttünk, azért sehol többet nem tudhatunk, mint a mit a pozitivizmusnak megalapítója jelzett. »A pozitív fejtegetések végtére folyton arra szorítkoznak, hogy a különböző tüneményeket egymással összekössük, majd mint hasonlókat (logikai), majd mint egymásutániakat (szemléleti) a nélkül, hogy különben e tekintetben bár mit is bírnánk megállapítani, azon egy változatlan tényen kívül, hogy van ilyen hasonlóság, van ilyen egymásutánosság, melynek forrása és módja örökké kénytelen beláthatatlannak maradni.« Ezen törvények kutatása az élettelen és élő természet minden ágában, a

szellem és társadalom terén ugyanazon positiv módszerrel és szellemben, mint a matematika és physika egyes ágaiban, ez a positiv ismeret tárgya s ezt nevezte Comte positiv philosophiának. Ennek kifejtését szándékozunk a Szemle következő füzetében, megkísérleni, hogy a magyar olvasó közönség egységes képét nyerje annak a nagy gondolatnak, melynek egyes szálaival (kivált a sociológiával) alkalma volt mások irataiból megismerkedni.

Böhm Károly.